

Általánosítások a potenciális magyar birtokszóváltozatokra vonatkozóan

Farkas Judit

MTA Nyelvtudományi Intézet
PTE Nyelvtudományi Tanszék

Alberti Gábor

PTE Nyelvtudományi Tanszék

Összefoglaló

Jelen tanulmányunk a *-(j)A* birtokolságot jelölő toldalékmorféma alakváltozatainak és az elidegeníthető birtoklásnak a kapcsolatával foglalkozik. Megközelítésünk lényege, hogy fonotaktikai és nyelvtörténeti tényezőket figyelembe véve háromféle potenciális birtokszó-alakváltozatot definiálunk, amelyekre építve egységes rendszerben, kivétel nélküli szabályokban fogalmazható meg az összes magyar főnévre vonatkozóan, hogy melyik változat társulhat elidegeníthető, illetve melyik társulhat elidegeníthetetlen birtoklást kifejező jelentéshez. Ez alapján összességében hét főnévtartomány alakul ki, amelyekbe besorolunk minden magyar produktív főnévképzővel létrehozott főnevet is. Részletesebben kitérünk a HATNÉK-főnevekre, amelyek olyan dialektális különbségeket mutatnak, amelyek alapján szükségesnek látszik újragondolni az elidegeníthetlenségnek és elidegeníthetőségnek a közöséges főnevek körében is megkérdőjelezhető dichotómiáját.

Kulcsszavak: birtokolságjel; elidegeníthető és elidegeníthetetlen birtoklás; deverbális főnevek; HATNÉK-főnevek

1. Bevezetés

Jelen tanulmány kiindulópontja egy korábbi cikkünk (Alberti–Farkas 2015: 2–6), amely óvatosan alulspecifikált állításokat fogalmaz meg a *-(j)A* birtokolságot jelölő toldalékmorféma alakváltozatai és az elidegeníthető birtoklás kapcsolatára vonatkozóan, den Dikken (2015)-nek egy morfemikus *-j*-komponensre vonatkozó elméletét alapul véve.

Ezúttal azt mutatjuk be, hogy ha a 2. szakaszban javasolt módon definiálunk háromféle potenciális birtokszó-alakváltozatot, akkor sokkal pontosabb általánosításokat fogalmazhatunk meg arra nézve, hogy melyik változat társul elidegeníthető, illetve melyik társul elidegeníthetetlen birtoklást kifejező jelentéshez. Rámutatunk továbbá, hogy az általunk javasolt módon a magyar főnevek teljes spektrumáról számot lehet adni, és nem pusztán az „iskolapéldák” központi csoportjáról. A 3. szakaszban konkrét adatokon keresztül szemléltetjük, hogy a magyar főnevek négy csoportba oszthatóak az alapján, hogy e kétféle jelentés hogyan társul a három versengő birtokszóváltozathoz. A 4. szakaszban következnek maguk az általánosítások arra vonatkozóan, hogy melyek a lehetséges, sőt preferált jelentéstípus-alakváltozat társulások, illetve melyek azok, amelyek ki vannak zárva; valamint egy

sematikus táblázatban bemutatjuk, hogy a négy főnévcsoport ily módon összesen hét „viselkedési” tartományt alkot. Az 5. szakaszban minden produktív főnévképzővel alkotott főnevet elhelyezünk e hét tartomány valamelyikében, részletesebben kitérve a dialektális különbségeket mutató HATNÉK-főnevekre. A cikk rövid összeggel zárul (6. szakasz).

Ami az *elidegeníthetetlen/elidegeníthető* oppozícióit illeti, e fogalmakat Kiefer (2000: 201) a következőképpen határozza meg, mégpedig szemantikai alapon: „az 'x elidegeníthetetlen része y-nak' azt jelenti, hogy 'x szükségszerűen y-hoz tartozik', az 'x nem elidegeníthetetlen része y-nak' pedig azt, hogy 'x nem tartozik szükségszerűen y-hoz, x leválasztható y-ról'”. Kiefer tehát tulajdonképpen csak magát az elnevezést értelmezi, nem tesz hozzá új jelentéspotztulátumokat. Ennél Schirm (2005) vagy den Dikken (2015) sem nyújt formálisabb és/vagy jobban általánosítható definíciót, amiből az következik, hogy miközben a nyelv rengeteg főnév esetén „ajánl fel” kétféle birtokszóformát, nem áll rendelkezésre olyan egyszerű (nem sokok alet felsorolásán alapuló) szemantikai definíció, amit a prototipikus esetek (testrész-viszony, általánosabb rész-egész reláció, rokonsági kapcsolat) köréből kilépve biztonsággal alkalmazhatnánk. Kellő tapasztalattal felvértezve az 5. szakasz végén térünk majd vissza a problémára, és teszünk javaslatot az elidegeníthetlenség fogalmának egy általánosított megközelítésére. Előre jelezzük viszont, hogy nem abban az irányban teszünk lépéseket, hogy nyelvfüggetlen jelentéspotztulátumok egy komplex rendszerével kísérjük meg megragadni e fogalmat, hanem a természetes nyelv azon alaptulajdonságára építünk, hogy ha egy szűk, központi csoportban valamilyen markáns jelentéskülönbséghez formai oppozíció társul, akkor az adott formai oppozíciót elkezdjük olyankor is alkalmazni, amikor a jelentéskülönbség nem értelmezhető (valaki esetleg úgy mondaná: „metaforikusan értendő”). A vizsgált birtokszóváltozat-oppozíció körül tehát poliszém jelentéshálózat alakul ki, ami – ha egyáltalán bármelyik esetben is tényleg fennáll – éppoly szövevényes, mint mondjuk a *hát* vagy más diskurzusjelölő jelentéshálózata. A „tőle „elidegeníthetetlen” ezen általánosítás szerint úgy is érthető, hogy „elsődlegesen hozzátartozó”. A *minden idők legjobb császára/cárja* birtokos szerkezet például azért nem tekintendő „elidegeníthetetlen” kapcsolat jelölőjének, mert a megnevezett személy csakis az alapján nevezhető egyáltalán császárnak vagy cárnak, hogy *egy nép császára/cárja* volt egy ideig – ez utóbbi viszony esetében vethető fel egyáltalán, hogy „elsődleges”, és ilyen értelemben „elidegeníthetetlen” relációra utal. Felvetheti persze valaki, hogy a *világ legtartósabb ingjét* esetleg nem hordta soha senki ingként, vagyis nem volt soha „elsődleges értelemben” *valaki inge*; de erre meg azzal válaszolhatunk, hogy a gyártók szándékai szerinti lehetséges világban igen is „valaki inge” lett volna eredendően, és nem egy nemzetközi összehasonlítás objektuma.

2. Három birtokszó-alakváltozat a magyarban (definíciók)

Alberti és Farkas (2015: 2–6) az (1) pontban felidézett óvatosan alulspecifikált állítást fogalmazza meg a *-(j)A* birtokoltságot jelölő toldalékformája alakváltozatai és az elidegeníthető birtoklás kapcsolatára vonatkozóan, den Dikken (2015) elméletét alapul véve, aki egy önálló *-j-* morféma mellett érvel a birtokoltságra utaló *-(j)A* toldalékon belül, ami az elidegeníthetőség jelentéskomponensét hivatott képviselni a szerző szerint:

- (1) Amennyiben egy magyar anyanyelvi beszélő számára valamilyen mértékben elfogadható egy főnév potenciális reguláris birtokszóváltozata,¹ azaz legalább '??' ítéletet ad rá,² továbbá elfogadható számára a főnév ugyanolyan jelentésében egy másik (lexikalizálódott) birtokszóváltozat is, akkor a potenciális reguláris birtokszóváltozattal alkotott birtokos szerkezethez fog társítani – az imént említett grammatikalitási ítélet mellett – elidegeníthető birtokviszonyt kifejező jelentést.³

Jelen cikkben azt mutatjuk be, hogy ha a (2) pontban megadott módon definiálunk egy-egy lexikai tételhez háromféle potenciális birtokszó-alakváltozatot (ld. v_1 , v_2 , v_3), akkor sokkal pontosabb általánosításokat fogalmazhatunk meg (ld. 4. szakasz) arra nézve, hogy melyik változat társul ('~') elidegeníthető ('e⁺'), illetve elidegeníthetetlen ('e⁻') birtoklást kifejező jelentéshez. E megközelítés további előnye, hogy ily módon a magyar főnevek teljes állományáról számot lehet adni e jelentéstársítás vonatkozásában, és nemcsak azokról az (iskolapéldának számító központi) esetekről, amelyekre den Dikken (2015) elmélete kiterjed (ld. a 2–4. táblázatban a kiemelt „elsődleges versengő-tartományt”, ahol pontosan egy *-j-* jelenléte jelenti a különbséget az eltérő jelentésben elfogadható birtokszó-alakváltozatok között).

¹ Alberti és Farkas (2015) egy főnév potenciális reguláris birtokszóváltozatán a következő automatikusan előállított (nem feltétlenül létező) alakot érti: [a főnév alanyesete + *-jA*] (pl. *ablak-ja*, *tető-je*, *gyapjú-ja*, *tér-je*, *cár-ja*).

² Jelen cikkben a *Comprehensive Grammar Resources* projektekben (Broekhuis–Keizer–den Dikken 2012: viii; ill. Laczkó–Alberti megj. előtt) alkalmazott értékelési skálát használjuk, melynek kategóriáit helyütt minden változtatás nélkül, eredeti nyelven adjuk meg: *: unacceptable, *?: relatively acceptable compared to *, ??: intermediate or unclear status; ? : marked: not completely unacceptable or disfavored form; (?): slightly marked, but probably acceptable; ✓ or no marking: fully acceptable. Abban is követjük az említett sorozatot, hogy a példák értékelése a szerzők anyanyelvi intuíciójának rendszerét tükrözi, a jövőre bízva annak eldöntését, hogy az adatok olvasói fogadtatása mely leírasi területeken teszi szükségessé kísérletes vizsgálatok lefolytatását területi, életkori vagy más relevánsnak mutatkozó változók figyelembe vételével. Ami viszont az (1) példában kimondott állítást illeti, azt olyan, minden anyanyelvi beszélőre vonatkoztatott hipotézisként mondtuk ki, amely meggyőződésünk szerint nagy megítélésbeli eltérések mellett is igaz marad mint relatív univerzálé. Hasonlóképpen meg vagyunk róla győződve – és majd a jövő igazol minket vagy ránk cáfol –, hogy az e cikkben kimondott általánosítások lényegét sem módosítja az, ha az olvasók ítéleteinek a rendszere némileg más szórást mutat, mint a miénk – lényeg a rendszerszerűség! Megjegyezzük még, hogy az interneten elérhető és/vagy egyéb korpuszbeli adatok használata például azt a súlyos módszertani problémát veti fel, hogy ott nem tárhatóak fel az adatokhoz társuló grammatikalitási ítéletek, amelyek pedig eme átfogó megközelítésünk lényegét jelentik (mindig számításba véve 2–3 potenciális változat elvi lehetőségét), az iskolapéldák és szórványosan előhozott érdekes birtokszóváltozatok kissé önkényes tekintetbe vételének gyakorlatához képest.

³ Az (1) szabály óvatos megfogalmazásának hátterében többek között az állt, hogy ne érvénytelenítsék azok az anyanyelvi beszélők, akik például az iskolapéldaként használt *ablakja* alakot, azaz a potenciális reguláris birtokszóváltozatot, kategorikusan elutasítják, és/vagy az *ablaka* alakot, azaz a lexikalizálódott alternatívát, el tudják fogadni (valamilyen mértékben) az elidegeníthető birtoklás kifejezésében (is). Annyit állítottunk tehát, hogy aki valamilyen mértékben elfogadja az *ablakja* alakot, az elfogadja az elidegeníthető birtoklás kifejezésében is. Azt jóslottuk egyértelműen kizártnak, hogy valaki (az anyanyelvi intuíciója alapján) az *ablaka* alakot *csakis* az elidegeníthetetlen birtoklás kifejezésében fogadja el.

- (2) v_1 alak: **[a főnév alanyesete⁴ + -jA]**, ha ezt az alakot nem tiltják meg a magyar fonotaktika szabályai, egyébként pedig **[a főnév alanyesete + -A]**
 v_2 alak: **[a főnév alanyesete + -A]**, ha a magyar fonotaktika szabályai ezen alak mellett **[a főnév alanyesete + -jA]** alakot is megengedik
 v_3 alak: az első két változattól eltérő, **nyelvtörténeti** okokból kifolyólag létező további E/3 **birtokszóváltozat**

A v_1 változatot úgy definiáltuk, hogy minden magyar főnév esetén ténylegesen létre lehessen hozni. Ezért szükséges volt, hogy v_1 változatként megengedjük **[a főnév alanyesete + -A]** alakot is az alapesetnek számító **[a főnév alanyesete + -jA]** alak mellett; ugyanis például az *s*-re végződő szavak esetében lehetetlen a *-jA* allomorf használata a *-sj-* szekvencia magyarban fonotaktikailag tiltott státusza miatt (pl. *a világ legnagyobb has-(*j)a*, ld. Rebrus (2013)).⁵ Ebben különbözik v_1 az 1. lábjegyzetben felidézett potenciális reguláris birtokszóváltozattól, mely csoport csak **[a főnév alanyesete + -jA]** alakokat foglalta magában.

A v_2 változat kapcsán azt kell leszögeznünk, hogy úgy alakítottuk ki a definíciót, hogy csakis akkor létezen (potenciális változatként), ha létezik mellette a definíció szerint a (tőle különböző potenciális) v_1 változat (ld. még az 5. lábjegyzetet a feltételes fonotaktikai tiltásokról).

Ami a v_3 „nyelvtörténeti változatot” illeti, a döntő tényező az, hogy egy (az alanyesetű alaktól különböző) kötődő tőhöz járul a *-(j)A* toldalék valamely változata. Álljon itt néhány példa: a *gyomor*, *tér*, *parázs*, *tető*, *gyapjú*, *anya*, illetve *falu* főnevek v_3 birtokszóváltozata *gyomra*, *tere*, *parazsa*, *teteje*, *gyapja*, *anyja*, illetve *falva*. A párok különböző fonológiai relációkat példáznak, de ezek tárgyalása érdektelen ezen cikk témájának a szempontjából. Megjegyzendő még, hogy egyes v_3 alakok,

⁴ Az *-A* végű tövek esetében automatikusnak tekintjük a véghangzó illetően (minőségváltózással kísért) megnyúlását: *alma*→*almája*, *körte*→*körtéje*. E kimeneti alakokat tehát v_1 alakoknak tekintjük *per definitionem*.

⁵ Rebrus (2013) megjegyzi, hogy az *s* mellett más szibilánsokra is érvényes ilyen („környezetfüggetlen” **-Cj-*) megszorítás (pl. *a világ legforróbb parázs-²(*j)a*), de *e* tiltó szabályok pontos formájának feltárása még jövőbeli kutatásokat igényel (például még a **-sj-* megszorítás is bizonyos mértékig morfológiafüggő, hiszen összetett szavakban nincsen kizárva ez a hangkapcsolat (pl. *húsjegy*). Mind a v_1 , mind a v_2 változat definíciójában a fonotaktikai hivatkozás a definíció olyan „külső paraméterét” jelenti, amely elméletünk jövőbeli finomhangolását teszi majd lehetővé, lényegének módosítása nélkül (mivel a 4. szakaszban bemutatott általánosítások mind *relatív* jellegűek, és nem arra épülnek, hogy egy-egy főnév konkrétan mely csoportba sorolódik be a fonotaktikai tényezők rendszerének éppen figyelembe vett szintje szerint). A v_2 változat kapcsán például elsődlegesen egy **-V+A-* fonotaktikai tiltás merülhet fel, kizárandó az *A* magánhangzóval kezdődő toldalék kapcsolódását magánhangzóval végződő relatív tőhöz (pl. **padló+a*, **teknő+e*, **boká+a*, **vesé+e*), ami azonban csak a *-j-* betoldásának lehetősége (mint a rendszerben kínálkozó alternatíva) mellett jelent egyértelmű kizártságot, azaz „környezetfüggetlen” módon (vö. *borzasztó+an*, *rettentő+en*). Bizonyos *-C₁C₂+A-* szekvenciák is hasonlóan diszpreferáltak a (‘+’ jellel) jelölt morfémahatáron, pl. az *-mb+A-* szekvencia, mint a következő példák illusztrálják: *comb+*(j)a* és *gömb+*(j)e* (vö. ugyanakkor: *gomba* és *öröm+be*). Felfigyeltünk továbbá olyan még erősebben, mondhatnánk „morfológiaszpecifikusan környezetfüggő” tiltásra is, amely kifejezetten a *-(j)A* birtokolságiel tőhöz illesztésére korlátozódik: kizárt a *-VJ+jA-* szekvencia (ld. *máj+(*j)a*, *kiráj+(*j)a*), miközben ugyanez a szekvencia maradéktalanul elfogadható nemcsak az ige-toldalékolásban (pl. *fúj+ja*, *foJ+ja*), de még a főnév-toldalékolás más eseteiben is (pl. *máj+jal*, *kiráj+Jal*).

például a *disznaja* változat, egyes beszélők számára már elfogadhatatlan (ul achai-kus); e különbség azonban nem érvényteleníti a 4. szakaszban megfogalmazott *relatív* általánosításainkat.

Az viszont elméleti jelentőségű adalék, hogy a definíció egyértelműen jelöl ki egy adott jelentésben tekintett főnévhez birtokszóváltozatokat, ugyanis egyetlen magyar főnév sem rendelkezik több „nyelvtörténeti változattal” (v_3), a másik két potenciális változat pedig – rögzített fonotaktikai háttérelmélet mellett – egyértelműen áll elő (pl. potenciális v_1 változatok: *gyomorja*, *parázsa*, *tetője*, *gyapjúja*, *anyája*, *faluja*, *térje*; míg a *gyomora* és a *tére* „legyártható” potenciális v_2 alakok).

3. Elidegeníthetetlen és elidegeníthető birtoklás a magyarban: kétféle jelentés – három versengő változat – négy csoportba osztható főnevek – hét tartomány

3.1. A v_1 és a v_2 alakváltozatok versengésének a csoportja: három tartomány

A den Dikken (2015) által górcső alá vett (iskola)példák (és ellenpéldák), ahol pontosan egy *-j*- jelenléte jelenti a különbséget a (tipikusan inkább) elidegeníthető jelentésben elfogadható és a (tipikusan inkább) elidegeníthetetlen jelentésben elfogadható birtokszó-alakváltozatok között, a (2) definíció alapján a magyar főnevek egy olyan csoportjába tartoznak, amelyben egy v_1 és egy v_2 potenciális változat verseng e kétféle jelentésért.

- (3) I. Potenciálisan betoldható egy *-j*-, így v_1 és v_2 alakváltozatok versengenek:
ELIDEGENÍTHETETLEN (e^-)	ELIDEGENÍTHETŐ (e^+)
a. a ház ablak-(*j)a	a'. a világ legjobb ablak- ^{??} (?j)a
b. Ili talp-(*j)a	b'. a világ legbüdösebb talp- [?] (?j)a
c. a németek császá-(*j)a	c'. minden idők legifjabb császá- ^(?) (?j)a
d. az egyetem bölcsészkar-(*j)a	d'. a világ legjobb bölcsészkar- ^(?) (?j)a
e. Ili kar-*([✓] j)a	e'. a világ legerősebb kar-*([✓] j)a
f. az oroszok cár-*([✓] j)a	f'. minden idők legifjabb cár-*([✓] j)a

Megközelítésünk lényegi eleme, hogy önmagában a csoportosítás nem azon múlik, hogy a kétféle jelentés valóban az elvárt módon társul-e a két változattal: $v_1 \sim e^+$, $v_2 \sim e^-$. Eredendően mindkét változat csupán „potenciális”, azaz olyan, amit egy racionálisan feltételezhető magyar fonotaktikai szabályrendszer nem tilt meg. A 2. lábjegyzetben bemutatott finom értékelési skálánk alapján vegytiszta minimálpár nincs is: ahol egyszerre teljesülne, hogy (i) az e^- jelentésben v_2 kifogástalan, míg v_1 teljesen elfogadhatatlan, és (ii) az e^+ jelentésben v_1 kifogástalan teljesen elfogadhatatlan v_2 mellett. Az (i) feltétel csupán a (3a,b,d) példákban teljesül (és a (3c)-ben majdnem), a (ii) feltétel esetében pedig még rosszabb a helyzet: csak a (3f) példa teljesíti. Mindazonáltal osztjuk azt az intuíciót, amely a [$v_1 \sim e^+$, $v_2 \sim e^-$] jelentéstársításon alapul. Ugyanis egy olyan jellegű törvényszerűség mindenütt érvényesül, amit a (7d) majd pontosan megfogalmaz, ehelyütt azonban így próbálunk szavakba önteni: az elidegeníthető jelentésben elfogadható(bb) birtokszóváltozat mindig „legalább annyira *-j-s*”, mint az elidegeníthetetlen jelentésben elfogadható(bb) változat.

Tekintsük át, hogy a (3) példacsoport mely tagja milyen módon elégti ki ezt a relatív általánosítást (amelynek előnye, hogy a beszélőfüggő különbségek fölött is általánosít, cáfolatát tehát csupán radikálisan másképpen „működő” beszélők jelentenek). A (3a–a') és a (3c–c') minimálpárokban a „-j-sebb” v_1 változat érdemben csak az e^+ jelentéshez kapcsolódhat, viszont ott némileg preferált is a v_2 -vel szemben. Valamivel kevésbé prototipikusan érvényesül a relatív általánosítás a (3b–b') minimálpárra, ugyanis a „-j-sebb” v_1 változat mindkét jelentésben diszpreferált; annyiban mégis érvényesül, hogy az elidegeníthető jelentésben kevésbé diszpreferált ('??' áll szemben a '*' grammatikalitási ítélettel). A (3d–d') és a (3e–e') minimálpárok nyilvánvalóan interferálnak abból adódóan, hogy a *kar* hangalak két különböző lexikai tételhez kapcsolódik, így ezek elkülönítése is hozzátartozik a nyelv funkcióihoz. Ettől még a relatív általánosításunk teljesül, de mindkét minimálpár esetében atipikusan, „üresen” jut érvényre – abban az értelemben, hogy a „legalább annyira -j-s” kitétel oly módon teljesül, hogy „ugyanannyira -j-s” változatok (azaz ugyanazok a változatok) társulnak mindkét jelentéshez (eltérő elfogadhatóság mellett). A (3d–d') párban ez a v_2 változat (bár az elidegeníthető jelentésben a v_1 változat is elfogadható, '??-es szinten, a '1(?)'-es elfogadhatóságú v_2 mellett). A (3e–e') példapár pedig azt a szélsőséges helyzetet mutatja, ahol a potenciális v_2 változat mindkét jelentésben teljesen kizárt, csakis a v_1 változat jön szóba.⁶ Ugyanezt mondhatjuk el a (3f–f') példapárról is. E ponton az szorú magyarázatra, hogy egy cár egyáltalán elidegeníthetetlen „birtoka”-e az ő népének (3f). Az, hogy a magyar nyelvbe az uralkodói viszony valamiféle általánosítottan elidegeníthetetlen szemantikai relációként „kódolódik be”, a (fonotaktikailag is erősen hasonló) (3c–c') példapár alapján vethetjük fel.

3.2. A csoport (és egyben tartomány), ahol v_1 -nek nincs alternatívája

A második csoport tartalmazza azokat a főneveket, amelyek esetében nincsen nyelvtörténeti változat, és bizonyos (környezetfüggetlen vagy környezetfüggő) fonotaktikai tiltások miatt (pl. **vesé-e*, **has-ja*, ld. az 5. lábjegyzetet) csak egyetlen potenciális birtokszó-alakváltozat lehetséges a (2) definíció alapján, a v_1 változat. Vegyük észre, hogy a „-j-sség” mértékére vonatkozó relatív általánosításunkat ezek a példák egyáltalán nem cáfolják meg, hiszen versengő potenciális alakok híján

⁶ Külön érdekesség (ami azonban a relatív általánosításunkat nem érinti, hiszen a v_2 változat mindkét jelentésben teljesen kizárt), hogy a v_1 változat éppen az elidegeníthető jelentésben jelölt kissé ('?'), bár az egyik névtelen bíráló szerint erősen beszélőfüggő. Ennek a furcsaságnak az oka az lehet, hogy a v_1 változat egyértelmű társulása az elidegeníthetetlen „testrésze” jelentéssel az elidegeníthetőnek szánt (3e') jelentés percepciójába is beleszól (egyes beszélőknél esetleg erőteljesebben), humoros hatást keltve (mintha a világnak izmos karja lenne), ami jelöltté teszi az adott jelentéstársítást, még ha nincs is alternatíva. Utalnánk ezen a ponton az 1. szakasz utolsó bekezdésében felvetett elidegeníthetlenség-meghatározásra: a (3e) és a (3e') összetételében az utóbbi viszony implikálja az előbbi: a világ legerősebb karja biztos, hogy valakinek a karja. Hangsúlyozzuk továbbá a csábító félreértések elkerülése végett, hogy minden általánosításunk viszonylagos abban az értelemben, hogy nyelvtörténetileg kialakult adottságnak tekintjük, hogy adott jelentésben milyen alakváltozatok versengenek (és csak e versengés kimeneteléről teszünk állításokat); egyáltalán nem állítjuk, hogy ha fonotaktikailag megengedett lenne a v_1 és a v_2 változat is, akkor azok ténylegesen realizálódnak is a nyelv jelen állapotában (mindenáron kifejezésre juttatni akarván az elidegeníthetlenségi pólust).

nem lehet olyan példapár, ahol az elidegeníthetetlen jelentéshez *-j*-sebb változat társulna, mint az elidegeníthetőhöz (másként persze ez az általánosítás „üres”, azaz tartalmatlan teljesülését jelenti).

- (4) II. Csak egy alak lehetséges (v_1):
a. Ili vesé-je	a'. a világ legnagyobb vesé-je
b. Ili boká-ja	b'. a világ legszebb boká-ja
c. a bőrönd fogantyú-ja	c'. a világ legszebb fogantyú-ja
d. a szoba padló-ja	d'. a világ legszebb padló-ja
e. Ili has-a	e'. a világ legnagyobb has-a
f. Ili máj-a	f'. a világ legnagyobb máj-a
g. a magyarok király-a	g'. a világ legjobb király-a
h. Ili comb-ja	h'. a világ legszebb comb-ja
i. ^(?) a csavar anyá-ja	i'. ^(?) a szerelő legnagyobb anyá-ja

Megjegyzést csupán a (4i) példához kívánunk fűzni (miután az 5. lábjegyzetben alaposan kitérgyaltuk, hogy a (4a–h) típusok milyen – közel sem triviális – értelemben tartoznak a II. csoportba). Felmerülhet, hogy az *anya* alakot is figyelembe kellene vennünk mint (a kétféle jelentésért versengő) potenciális v_3 változatot, ahogyan azt tesszük majd a (6b–b') példapár esetében a rokoni viszonyra utaló *anya* szóra vonatkozóan. A (4i–i') esetben azonban nem ezt írja elő a (2) definíció, az ugyanis egy-egy konkrét lexikai tételhez rendel hozzá potenciális birtokszóváltozato(ka)t (elidegeníthetetlen és elidegeníthető birtoklási jelentésben), és az *anya* alakot a csavar tartozékához semmilyen birtoklási jelentésben nem lehet hozzárendelni. Ami pedig a (nyilván kontextusfüggően ingadozó) ^(?)-es elfogadhatóságot illeti, azt a rokonsági viszonyra utaló *anya* szó erős interferenciális hatásával magyarázzuk: az *anya* szót önmagában nehéz a csavaranyára érteni.

3.3. A csoport (és egyben tartomány), ahol akár három birtokszóváltozat is versenghetne

A magyar főneveknek van egy olyan csoportja (5), ahol a (2) definíció alapján három potenciális birtokszó-alakváltozattal kell számolnunk, mivel egyrészt létezik egy nyelvtörténeti változat (v_3) másrészt (fonotaktikailag hasonló szavak „megengedő viselkedése” alapján leszögezhető, hogy) hangtani szabályok nem zárják ki, hogy az adott szavak alanyesetéhez *-ja* és *-A* allomorf járuljon (v_1 és v_2 változatot szolgáltatva).

- (5) III. Van egy nyelvtörténeti okokból kifolyólag létező harmadik változat (v_3), és fonotaktikailag nem kizárt, hogy három változat létezzon (v_1 és v_2 is):
a. Ili gyomra / *gyomorja / *gyomora
a'. a világ legnagyobb ^{??} gyomra / ^{??} gyomorja / *gyomora
b. a sas karma / *karomja / *karoma
b'. a világ legélesebb ^{??} karma / ^{??} karomja / *karoma
c. Ili körme / *körömje / *köröme
c'. a világ legélesebb ^{??} körme / *körömje / *köröme
d. Pécs főtere / *főtérje / *főtére
d'. a világ legnagyobb ^(?) főtere / ^{??} főtérje / *főtére
e. Pécs egyik tere / *térje / *tére
e'. a világ legnagyobb tere / *térje / *tére

Az első tanulság, amit az adatokból leszűrhetünk, hogy az elidegeníthetetlen jelentés kifejezésére egyértelműen a (minden esetben maximálisan elfogadható) v_3 alak használatos (maximálisan elfogadhatatlan v_1 és v_2 alternatívák mellett). A második tanulság az, hogy míg a v_2 változat esetében az anyanyelvi intuíciónk kategorikusan kizárja az elidegeníthető jelentéssel való társítást is, addig a v_1 változat esetében határozottan kevésbé érezzük ezt „kategorikusan tiltottnak”, még ha az adott alakok elfogadhatósága legjobb esetben is csak az „erősen jelölt” (‘??’) szintet éri el, és különbségeket mutat esetről esetre (vö. ??*gyomorja*, **térje*).⁷ Azt is megállapíthatjuk, hogy a főneveknek ebben a csoportjában az elidegeníthető jelentéshez általában nem is társítható tökéletesen elfogadható alak; amit az e^- alakok „-j-sségre” való (a vizsgált III. csoportban az adatok fényében érvényre nem jutó) törekvésének megnyilvánulásaként értékelhetünk (ld. (7d)), ami az amúgy még mindig leginkább elfogadható v_3 alakokat is némileg (bár nem egységesen) diszpreferálttá teszi.

3.4. A v_1 és a v_3 alakváltozatok versengésének a csoportja: két tartomány

A megközelítésünk logikája szerinti utolsó csoport olyan főneveket tartalmaz, amelyek esetében van nyelvtörténeti változat (v_3), de hangtaninak tulajdonított okok miatt az alanyi tőhöz a -(j)A morfémának csak az egyik allomorfja társítható (a (6a-d’) példapár esetén ez a -jA allomorf, míg a (6e-g’) példák esetében az -A allomorf), így eleve kizárva a kétféle jelentésért való vetélkedésből a v_2 potenciális változatot.

- (6) IV. Van egy nyelvtörténeti okokból kifolyólag létező harmadik változat (v_3), de fonotaktikailag kizárt a v_2 (így hát v_1 és v_3 verseng):
a. a ház teteje / *tetője ⁸	a'. a cég legjobb *teteje / (?)tetője
b. Ili anyja / *anyája	b'. a világ legjobb *?anyja / (?)anyája
c. a juh gyapja / *gyapjúja	c'. a cég legjobb *?gyapja / (?)gyapjúja
d. a zsellérek (?)falva / ?faluja	d'. a világ legjobb *?falva / ?faluja
e. a tűz parazsa / *parázsa	e'. a világ legforróbb ??parazsa / ?parázsa

⁷ Bármilyen csekélynek látszik is általában a különbség a ‘**’ és a ‘??’ (illetve akár a ‘**’ és a ‘??’) között, a releváns (5a’, b’, d’) példák esetében anyanyelvi intuíciónk határozott különbséget jelez. Sőt még az (5c’, e’) példákban is érezzük ezt a határozott különbséget az amúgy egyformán teljesen agrammatikusnak (‘**’) ítélt v_1 és v_2 változatok között, az előbbit pusztán „történetesen rossznak”, míg az utóbbit „eleve lehetetlennek” érezvén. E különbség kimutatását a 2. láb-jegyzetben bemutatottnál is finomabb grammatikalitási skála tenné lehetővé.

Az (5d-d’) és az (5e-e’) minimálpárok összevetése érdemel még figyelmet. Mindkét példapárban a *tér* szó szerepel, de (5d-d’)-ben összetétel tagjaként (*főtér*). Ez a különbség – minden bizonnyal a főnévi tövek szótaghosszának a különbsége – némi hatással látszik lenni az elidegeníthető jelentés kifejezésére: míg az egyszótagú verzió teljesen egyértelműen a v_3 változatot preferálja a v_1 változattal szemben (a ‘?’, illetve ‘**’ grammatikalitási ítéletek tanúsága szerint), addig a többszótagú esetében ez a preferencia egy árnyalatnyival gyengébb, tekintve, hogy a v_3 változat egy fokozattal kevésbé elfogadható (‘(?)’), míg a v_1 ugyanennyivel jobban (‘**?’).

⁸ Az egyik névtelen bíráló az interneten számos találatot jelzett a számunkra elfogadhatatlan ‘ház teteje’ birtokosváltozatra. Az adatokba belepillantva azt állapítottuk meg, hogy döntően olyan esetekről van szó, amikor hangsúlyozottan a tetőről mint elkülöníthető termékről kívánnak állítást tenni, és nem a ‘ház legfelső szintjéről’. Azt állítjuk, hogy az inkriminált esetben a (6a’) jelentés bukkan elő.

f. Ili keze / *kéze	f'. a világ legkisebb ^(?) keze / *kéze
g. Ili esze / *észe	g'. a világ legcsavarosabb [?] esze / *észe

A IV. csoportba tartozó főnevek két markánsan elkülöníthető mintázatot mutatnak. A (6a–e) példák egy olyan részcsoportot alkotnak, amely egységesen jellemezhető azzal, hogy (i) az elidegeníthetetlen jelentést a v_3 változat fejezi ki, és (a kissé archaikusan ható *falva* kivételével) csakis az, míg (ii) az elidegeníthető jelentésért folyó versengést – bár meglehetősen változó különbséggel és esetenként nem maximális elfogadhatóság mellett – a „-j-sebb” v_1 változat „nyeri”, a (7d) relatív általánosítást tartalmazó igazolva. A (6f–g) példákban szemléltetett főnevek viszont a III. csoportban tapasztalt mintázatot mutatják, amennyiben mind az elidegeníthetetlen, mind az elidegeníthető jelentéshez csakis a v_3 nyelvtörténeti változat társul, utóbbihoz valamivel kevésbé készségeesen (amit magyarul a 6. lábjegyzetben említett humoros „áthallás”). Megjegyzendő azonban, hogy ez a részcsoport hangtaniilag rendkívüli mértékben megszorított: egyszótagú, -é- magánhangzót tartalmazó, szibilánra végződő (-ÉS) főnevekre korlátozódik (további példák: *mész/mesze* és *réz/reze*).⁹

3.5. A csoportok/tartományok rendszere

Az alábbi 1. táblázat összefoglalja a szakaszban ismertetett adatokat azon logika mentén, miszerint egy-egy főnévcsoportot az határoz meg, hogy tagjai esetében ott van-e egy nyelvtörténeti birtokszó-alakváltozat (v_3), vagy sem, illetve az automatikusan előállított v_1 változat mellett megengedett-e egy (ettől eltérő) v_2 változat előállítása a -(j)A morfémban rejlő allomorfikus alulspecifikáltságból adódóan. A négy csoport adatai fölött azt is megadtuk, hogy az adott csoportban egyáltalán versengő birtokszóváltozatok közül (pl. '{3, 1}', ami a v_3 és a v_1 versengésére utal) melyik mutatkozott hajlamosnak az elidegeníthetetlen (e^-), és melyik az elidegeníthető (e^+) jelentéshez társulni (ld. pl. ' \rightarrow 3'). A színtónusokkal egy-egy változat adott jelentésben való elfogadhatóságát érzékeltetjük: minél sötétebb egy cella, annál kevésbé elfogadható az adott társítás. Itt jegyezzük meg, hogy jelen kutatásunk szempontjából az a két osztályozási szempont a releváns (van-e a potenciálisan mindig létező v_1 változatnak potenciális v_2 és/vagy potenciális v_3 „vetélytársa”), ami alapján a kétszer két csoport kialakult; hogy az egyes csoportok tagjai történetesen milyen morfofonetikai jelenségek mentén alakulnak ki, az más irányultságú kutatásokban lehet érdekes. Mindamellett a példák kiválasztásában törekedtünk a morfofonetikai (és bizonyos mértékig a szemantikai) sokszínűség reprezentálására.

⁹ Önmagában az ilyen hangtani felépítés azonban nem jelenti elégséges feltételét annak, hogy egy főnév e részcsoportba tartozzon, hiszen a *rész* főnév például nem rendelkezik v_3 birtokszóváltozattal (ld. *része*; vö. **resze*). Érdekes hangtani aszimmetria, hogy az egy szótagú, -á- magánhangzót tartalmazó, szibilánra végződő (-ÁS) főnevek köréből egyetlen szót sem találtunk, mely a tárgyalt részcsoportba tartozna (ld. *váz(a)*, *láz(a)*).

		-A/-JA									
		igen				nem					
		E ⁻		E ⁺		E ⁻		E ⁺			
		{3, 1, 2} → 3		{3, 1, 2} → 3		{3, 1} → 3		{3, 1} → 3			
		3	2	3	2	3	1	3	1		
nyelvtörténeti birtokszóváltozat	igen	*gyomra	*gyomorja	*gyomora	??gyomra	??gyomorja	*gyomora	*keze	*kéze	(?)keze	*kéze
		*karma	*karomja	*karoma	??karma	?*karomja	*karoma	*esze	*észe	?esze	*észe
		*körme	*körömje	*körüme	??körme	*körömje	*körüme	{3, 1} → 3		{3, 1} → 1	
		*fötere	*főtérje	*fötére	(?)fötere	*főtérje	*fötére	3	1	3	1
		*tere	*térje	*tére	*tere	*térje	*tére	*teteje	*tetője	*teteje	(?)tetője
								*anyja	*anyája	*anyja	(?)anyája
	nem							*gyapja	*gyapjúja	?*gyapja	(?)gyapjúja
								*parazsa	*parázsa	??parazsa	?parázsa
								(?)falva	?faluja	*falva	*faluja
								{2, 1} → 2		{2, 1} → 1	
							2	1	2	1	
							*ablaka	*ablakja	??ablaka	?ablakja	
							{2, 1} → 2		{2, 1} → 2		
							2	1	2	1	
					*talpa	*talpja	?talpa	??talpja			
					*bölcsészka	*bölcsészkarja	(?)bölcsészka	?bölcsészkarja	*hasa	*hasa	
					*császára	?*császára	(?)császára	?császára	*mája	*mája	
					{2, 1} → 1		{2, 1} → 1				
					2	1	2	1			
					*kara	*karja	*kara	?karja	*királya	*királya	
					*cára	*cárja	*cára	*cárja	(?)combja	(?)combja	
									(?)anyája (csavar)	(?)anyája (csavar)	

1. táblázat

A három potenciális változat elfogadhatósága a kétféle jelentésben, fonotaktikai és nyelvtörténeti tényezők függvényében

Amint azt az 1. táblázat mutatja, a négy csoportnyi főnév hét tartományt alkot attól függően, hogy a három potenciális birtokszóváltozat közül melyik társul az elidegeníthető, és melyik az elidegeníthetetlen jelentéshez. A négy főnévcsoporthoz képest úgy áll elő a hét tartomány, hogy két csoport több tartományra oszlik. Jelesül, az I. csoport, ahol a v_1 és a v_2 változatok versengenek, három tartományra oszlik az alábbiak szerint: (i) mindkét jelentésben a v_1 az elfogadhatóbb (ld. *cárja*), (ii) mindkét jelentéshez a v_2 kapcsolódik inkább (ld. *talpa*), vagy (iii) az elidegeníthető jelentéshez a v_1 , az elidegeníthetetlenhez pedig a v_2 változat társul (ld. *ablakja/ablaka*). Megjegyzendő, hogy a negyedik kombinatorikus lehetőség ($v_1 \sim e^-$ és $v_2 \sim e^+$) nem áll elő, összhangban az elidegeníthető alakok magasabb fokú „-j-ségének” a szabályával. A másik csoport, amelynek tagjai többféle jelentéstársítási mintázatot mutatnak, a IV. csoport, ahol a fenti lehetőségek közül lényegében a (ii) és a (iii) mintázat valósul meg, azzal a különbséggel, hogy a v_2 változat helyén ezúttal a v_3 változat áll (ld. *keze*, illetve *tetője/teteje*). A fennmaradó két tartományban egyértelműen eldől, hogy a kétféle jelentéshez melyik potenciális birtokszóváltozat társítható. A „-j-ségi” általánosítás tehát valamennyi tartományban teljesül; az utóbbi kettőben egységesen „üresen”, hiszen a III. csoportban mindkét jelentéstípusban kizárólag a v_3 változat „érvényesül” (ld. *gyomra*), a II. csoportban pedig kizárólag a v_1 (ld. *padlója*).

4. Általánosítások

A szakaszt egy olyan táblázat kommentálásával kezdjük, amelyben csoportonként megadjuk (immár az adatok sokaságának bemutatása nélkül) azokat a sémákat, ahogyan a kétféle jelentésváltozat a versengő birtokszóváltozatokhoz társul. Ezt követően ismertetjük azokat az általánosításokat, amelyeket az eddig leszűrt észrevételek kínálnak.

A 2. táblázat jelölésrendszerében az egyetlen új elem a 'k/n' jelölés (pl. '3/3'), amivel arra utalunk, hogy az adott csoportban az elidegeníthetetlen jelentés meghatározóan a v_k birtokszóváltozattal társul, az elidegeníthető pedig a v_n változattal ($[v_k \sim e^-]/[v_n \sim e^+]$), ahol k és n az eddigiek alapján az 1, 2, 3 számok valamelyikével azonos (és egymástól nem feltétlenül különböző). A számszimbólumok tehát ebben az alakban az elidegeníthetetlen/elidegeníthető jelentés szerint vannak felírva.

$v_3?$ \ $v_2?$	igen	nem
igen	{3, 2, 1} → 3/3	{3, 1} → 3/3 {3, 1} → 3/1
nem	{2, 1} → 2/1	{1} → 1/1
	{2, 1} → 2/2	
	{2, 1} → 1/1	

2. táblázat

Aptendenciák a tényleges megvalósulásra vonatkozóan

A (középen elhelyezett) 2/1 kimenetű részcsoport az, amelyre den Dikken (2015) a morfemikus -j-re vonatkozó tézisét építi: ezen a tartományon valósul meg, hogy az elidegeníthető jelentést kifejező birtokszóváltozat pontosan egy -j-vel több, mint a Haspelmath (2008) által megfogalmazott univerzálé értelmében elsődlegesnek tekinthető elidegeníthetetlen jelentést kifejező birtokszóváltozat. Ez alapján *elsődleges versengő-tartományként* nevezzük meg ezt a kicsiny, de a minden tartományon érvényesülő „-j-sségi” relatív általánosítást a legranzsparesebb módon mutató csoportját a magyar főneveknek.

Den Dikken (2015: 141–142) érintőlegesen foglalkozott még a (már Kosztolányi (1934) által is észrevett) *anya/anyája* típusba tartozó (tipikusan rokonsági) főnevekkel, ahol az elidegeníthető jelentést kifejező birtokszóváltozat szintén egy hanggal több, mint az elidegeníthetetlen kifejező. Azzal a (kissé *ad hoc*) szabályjavaslattal él, hogy az e típusba tartozó esetekben történetesen egy -a- toldalék veszi át a -j- toldalék elidegeníthetőbirtoklás-kifejező szerepét. A mi megközelítésünkben az ilyen esetek részalmazát képezik az – eddigiek szellemében *másodlagos versengő-tartomány*nak nevezhető – 3/1 kimenetű főnevek csoportjának (ld. (6a–e')). Világosan kitűnik, hogy ebben a csoportban a versengő birtokszóváltozatok különbsége nem egy hangban (vagy akár hangszekvenciában), hanem az automatikusan előállítható v_1 változat és egy nyelvtörténeti okokból kifolyólag létező v_3 változat (sokféle formában megnyilvánuló, de jól definiált) különbségében manifesztálódik. A *tetője* v_1 alak például abban különbözik a *teteje* v_3 alaktól, hogy más a tövégi

magánhangzó nyelvállása és időtartama (ahogyan az *ajtója/ajtaja*, *disznója/disznaja*, *tüdője/tüdeje* minimálpárokban is). A *gyapjúja* v_1 változathoz képest viszont a *gyapja* v_3 változat nem más minőségű tövégi magánhangzót tartalmaz, hanem hiányzik belőle a tövéghangzó, és ennek folyományaképpen a kötött szótóhöz a *-(j)A* morféma *-j-* nélküli allomorfiája kapcsolódik (ld. még *borjúja/borja*; illetve más tövéghangzóval, de idesorolhatók az *anyája/anyja*, *apája/apja* alakváltozatok is). A *parázsa/parazza* minimálpár azt az esetet példázza, amikor a töbelseji magánhangzónak (döntően) az időtartamában lelhetünk fel különbséget, a *faluja/falva* pár pedig olyan különbséget mutat, amelynek alapját a szinkrón szempontból *v*-betoldásnak nevezett jelenség jelenti (további példa: *tetűje/tetve*).

A hétből a további öt tartomány nem nevezhető versengő-tartománynak, mert ezekben az elidegeníthető jelentéshez ugyanaz a birtokszóváltozat tartozik, mint az elidegeníthetetlenhez (amit a *k/k* alakú kimenetek jeleznek), így hát nem lehet az elidegeníthetőség jegyét semmiféle (hosszabb szóalakot eredményező) morféma-hoz, hanghoz vagy hangsorhoz rendelni (cf. Haspelmath 2008). Ami a részleteket illeti, három főnévcsoport az alábbi értelemben „elvárható módon” viselkedik. A $\{2,1\}$ potenciális alakokat tartalmazó bemenettel meghatározható csoport $1/1$ és $2/2$ kimenetű főnevekből álló „homogén” tartományokat alkot (a $2/1$ kimenetű „heterogén” tartomány mellett). A csakis $\{1\}$ potenciális alakot tartalmazó bemenettel meghatározható csoport esetében nyilván csak $1/1$ lehet a kimenet. A $\{3,1\}$ bemenethez ugyan csakis $3/3$ homogén kimenet tartozik (a heterogén $3/1$ mellett), $1/1$ nem, viszont ez nyilvánvalóan abból adódik, hogy a „nyelvtörténeti birtokszóváltozat” csak akkor vétetik számításba, ha legalább az egyik (nyilván az elidegeníthetetlen) jelentéstípushoz ténylegesen oda is tartozik. Lényegi megfigyelést arra a csoportra vonatkozóan tudunk kimondani, amelyik úgy jellemezhető, hogy mindhárom definiált birtokszó-alakváltozat potenciálisan ott van a bemeneten ($\{3,2,1\}$). Noha logikailag éppen e csoportban lenne elképzelhető számos (homogén és heterogén) kimenet, egyedül (legalábbis nagyon erős tendenciaként) a homogén $3/3$ kimenet tapasztalható (míg például – ami a legmeglepőbb – $3/1$ kimenet nem).

Megjegyzendő, hogy nagyon hasonló fonotaktikai felépítés mellett egészen eltérő tartományokba sorolódnak egyes főnevek. A *gyomor/nyomor/motor* hármas például a bemenet tekintetében a $\{3,2,1\} / \{2,1\} / \{2,1\}$ változatokat mutatja, míg a kimenet tekintetében a *gyomor* a $3/3$ kimenettel jellemezhető (azzal a kitételrel, hogy az elidegeníthető jelentéshez a v_1 birtokszóváltozat körülbelül annyira – nagyon jelölten – társítható, mint a v_3 , de ez irreleváns, ld. a 10. lábjegyzetet), míg a *nyomor* és a *motor* radikálisan eltér (mind a *gyomor*-tól, mind egymástól) abban, hogy az elidegeníthetetlen jelentéshez a v_2 , illetve a v_1 birtokszóváltozat társul. A lexikai-szemantikai hasonlóság sem látszik olyan tényezőnek, ami a főneveknek a hét tartományba való besorolódását meghatározná: (az 1. szakasz végén egyértelmű szemantikájú kiindulópontként megjelölt) testrésznevek például mindegyik tartományban megtalálhatóak; ezt szemlélteti a 3. táblázat.

Erre alapozva már kivétel nélküli szabályként mondhatjuk ki, hogy ha elő is áll a (7b)-ben meghatározott eset, amikor is egy birtokszóváltozat készségesen (a vetélytársainál nagyobb, vagy legalább akkora elfogadhatóság mellett) társul az ellentétes jelentéstípussal, akkor az adott változat *egyeduralkodó* abban a pontosan definiálható értelemben, hogy a vele kompatibilis jelentéstípushoz is ő társul (tipikusan kifogástalan elfogadhatóság mellett, illetve extrém esetben '(?)' elfogadhatóság mellett), miközben a másik két birtokszóváltozat teljesen elfogadhatatlan ebben a jelentésben (illetve extrém esetben '*?' elfogadhatóságú). Ezt fogalmazza meg a (7c) általánosítás három része, külön-külön a három birtokszóváltozatra vonatkozóan, példákkal pedig ismét a (9a–c') szolgál.¹⁰

- (9) A. $[v_1 \sim e^-] / [v_1 \sim e^+]$
 a. az oroszok cár-*(\checkmark)ja a'. minden idők legifjabb cár-*(\checkmark)ja
- B. $[v_2 \sim e^-] / [v_2 \sim e^+]$
 b. a németek császár-*(\checkmark)ja b'. minden idők legifjabb császár-^(?)(\checkmark)ja
- C. $[v_3 \sim e^-] / [v_3 \sim e^+]$
 c. Pécs egyik tere / *térje / *tére c'. a világ legnagyobb tere / *térje / *tére

A birtokszóváltozatoknak a jelentéstípusokhoz való lényegénél fogva aszimmetrikus társítását a (7d) pontban bemutatott módon foglalhatjuk egységes szabályba, amely alól nem ismerünk kivételt. Ez a szabály azt mondja ki, hogy az elidegeníthető jelentéstípushoz társuló birtokszóváltozat sorszáma legfeljebb akkora (vagyis kisebb vagy egyenlő), mint az elidegeníthetetlen jelentéstípushoz társulóé, ezáltal az eredendő „-j-s” v_1 változatot jósolva az elidegeníthető jelentés számára.

A (7e) pont azt a megfigyelésünket önti szabályba, hogy egyetlen magyar főnévnek sincs egyidejűleg három (akárcsak többé-kevésbé is) elfogadható birtokszóváltozata, mert a v_2 és a v_3 kölcsönösen kizárják egymást mint egazon főnév (egazon lexikai tételének) egyaránt (bármilyen szinten) elfogadható birtokszóváltozatai. Az (5) példasor kiválóan illusztrálja ezt, melynek egy tagját a (10a–a')-ben megismételjük.

- (10) a. Ili gyomra / *gyomorja / *gyomora
 a'. a világ legnagyobb ^{??}gyomra / ^{??}gyomorja / *gyomora

¹⁰ Az (5a–a')-ben szereplő *gyomra* v_3 birtokszóváltozat például azért *egyeduralkodó* a definíció értelmében, mert a vele ellentétes e^+ jelentéstípusban sincsen nála elfogadhatóbb birtokszóváltozat (ugyanis v_1 éppúgy erősen jelölt (\checkmark) e^- jelentéstípusban). A (7c.3)-ban rejlő predikció pedig az, hogy a *gyomra* alak a vele kompatibilis e^- jelentésben kifogástalan lesz, míg (ugyanitt) a másik két potenciális birtokszóváltozat „teljesen elfogadhatatlan” besorolást fog kapni. Az (5a)-ban megadott grammatikailítási ítéletek ezt egyértelműen igazolják. Megjegyzendő még, hogy az ilyen (nagyon ritka) esetekben, ahol egyenlő elfogadhatósággal társítható két birtokszóváltozat ugyanahhoz a jelentéstípushoz, ott az adott jelentéstípussal ellentétes birtokszóváltozatot vettük figyelembe a tartományi besorolás során azon az alapon, hogy ennek van nagyobb „információértéke” egy adott főnév karakterizálása során. E megközelítést visszaigazolta az, hogy így például a $\{3,2,1\}$ bemenetű csoport egységes kimeneti jellemzést kaphatott.

5. A deverbális nominálisok a versengő birtokszó-változatok rendszerében

Ebben a szakaszban áttekinjtük, hogy azok a főnévképzők, amelyekről Alberti és Farkas (megj. előtt) kimutatja, hogy produktívak (11), milyen módon illeszkednek bele a 2. táblázatban bemutatott rendszerbe, vagyis hogy az általuk (szabályosan¹¹) képzett főnevek a hét tartomány melyikébe sorolódnak be (ld. 4. táblázat), globális képbe helyezve ezáltal Alberti és Farkas (2015) egyes kérdésekben igen részletes elemzéseit.

Általánosságban kimondhatjuk, hogy a produktívan képzett főneveknek nincsen nyelvtörténeti változata (v_3) a potenciális birtokszó-változataik körében.

- (11) a. *Amerika felfedez-és-ével* új korszak kezdődött.
 b. *Amerika felfedez-ő-je* Kolumbusz volt.
 c. *Ili láb-acská-ja* vizes lett.
 d. *Amerika felfedez-t^(?)(*j)ével* új korszak kezdődött.
 e. *Dóri Péter felfedez-ett^(✓j)e* volt.
 f. *Ili bátor-ság^(*)j)a* megingathatatlan.
 g. Meglepődtem *Ili leküzdhetetlen dolgoz-hatnék^{(✓j)án}.*
 g". *Ilinek ásítóz-hatnék^{(✓j)a} van.*
 g". *Ilinek tüsszent-hetnék^{?(✓j)e} van.*

Egyértelmű besorolást kapnak a már potenciálisan is csupán egyalakúak közé – a 2. szakaszban tárgyalt fonotaktikai okokból kifolyólag – az *-s-re* végződő ÁS-főnevek (11a), valamint a magánhangzóra végződő *ő-főnevek* (11b), illetve *-cska* kicsinyítőképzővel létrehozott főnevek (11c).

v_3		másodlagos versengő tartomány v_3/v_1	v_3
v_2 SÁG(e^-) = -sÁgA	elsődleges versengő tart. (+-j) v_2 T(e^-) = -tA	v_1 ÁS(e^-) = -ÁsA Ó(e^-) = -ÓjA CSKA(e^-) = -cskÁjA	v_1 ÁS(e^+) = -ÁsA CSKA(e^+) = -cskÁjA
v_1 HATNÉK(e^+) = -hAtnékjA			

4. táblázat

Produktívan képzett főnevek birtokszó-alakváltozatainak levezetése a következő analógia alapján: Téma-szerű birtokos $\sim e^-$, Ágens-szerű birtokos $\sim e^+$

Ami a T-főneveket illeti, Alberti és Farkas (2015) szellemében az eseményjelölő (11d) és a személyjelölő (11e) altípusukat egy képző kétféle birtokostársítás révén elkülöníthető változatának tekintjük. A megközelítés érdemben alapít arra, hogy a komplex eseményre épülő deverbális nominális konstrukciók kötelezően tartalmaznak

¹¹ Az (Alberti és Farkas (megj. előtt) tanulmányában áttekintett) lexikalizált (azaz a mai nyelv-állapotban produktívnak nem tekinthető módon képzett, „blokkoló”) alakokkal jelen cikk nem foglalkozik.

egy (tipikusan hangtanilag is jelen lévő, de kontextuálisan mindenképpen rekonstruálható) adott típusú birtokost (Laczkó 2000a: 332). Míg az eseményjelölő T-főnevek birtokosa tipikusan Páciens (de semmiképpen nem prototipikus Ágens), addig a személyjelölő T-főneveké egyértelműen Ágens, ami externális argumentumként (Marantz 1984; Kratzer 1996) kézenfekvő módon elidegeníthető(bb)nek tekintendő az internális argumentumnak tartott Pácienshez képest. Alberti és Farkas (2015) ebből vezeti le a személyjelölő T-főnevek esetében megjelenő -j-s(ebb) alakot, ami a jelenlegi megközelítésünk szerint a v_1 birtokszóváltozat, szemben az eseményjelölő T-főnevek (-j-t nem tartalmazó) v_2 típusú birtokszóváltozatával. A T-főnevek tehát az elsődleges versengő-tartományba sorolódnak be.

A melléknévből vagy főnévből képzett SÁG-főnevek szintén abba a nagy főnévcsoportba tartoznak, amelynek tagjai esetében egy v_1 és egy v_2 potenciális birtokszóváltozat „verseng”. Mivel (azonban) a SÁG-főnevek birtokosa a tematikus besorolás szerint semmiképpen nem Ágens,¹² a megközelítésünk helyesen jóslja meg, hogy e főneveknél a (képzés részeként kijelölt) birtokos kötelezően a -j-tlen v_2 birtokszóváltozattal jár együtt. Mivel anyanyelvi intuíciónk a -j-s v_1 változatot semmilyen esetben nem fogadná el, ezért a SÁG-főneveket abban a tartományban helyezzük el, ahol a v_2 az egyeduralgó (ld. a *talp* tartományát a 3. táblázatban).

A HATNÉK-főnevek (11g-g') abba a főnévcsoportba tartoznak, ahol a v_1 birtokszóváltozat mellett fonotaktikailag megengedett a v_2 birtokszóváltozat is, amint arra a (12a,b) példákban közölt, fonotaktikailag hasonló közönséges főnevek viselkedése alapján következtethetünk. A HATNÉK-főnevek ezen (három tartományra oszló) csoporton belül abba a tartományba tartoznak, ahol a v_1 birtokszóváltozat egyeduralgó, ami az eddigi megfigyeléseinkkel teljes összhangban van, ugyanis a HATNÉK-főneveknek a képzés során kijelölt birtokosa a képzés bemenetétől szolgáló ige mellett tipikus Ágens (11g), vagy legalábbis ágensi jellemzőket (is) mutat, lásd (11g-g'')-ben a részleges kontrollt kifejező igékből képzett HATNÉK-főneveket. Amint azt a (12a',b') példákban szemléltetjük, a fonotaktikailag hasonló közönséges főnevek esetében is feljavul a -j-s alakok elfogadhatósága, ha elidegeníthető birtokos jelenik meg a szerkezetben, bár esetükben a v_2 változat mindig elfogadhatóbb marad.

- (12) A HATNÉK-főnevekhez fonotaktikailag hasonló közönséges főnevek esetében megfigyelhető birtokszóváltozatok
- a. Ez a szikla hasadék-[✓](*j)a.
 - a'. Ez a világ legszűkebb hasadék-[?](?j)a.
 - b. Ez a lámpa vezeték-[✓](*?j)e.
 - b'. Ez a cég legmodernebb vezeték-[?](??j)e.

Vegyük alaposabban szemügyre a (11g-g'') példacsoportban bemutatott HATNÉK-főnevek esetében hozott grammatikalitási ítéleteket, bővítve a vizsgálat körét az alábbi (13a,b) példákkal is. Az öt példa kétféle viselkedési mintázatot mutat, de nem ama szemantikai tényező alapján, hogy a birtokos prototipikus Ágens-e

¹² Komlósy (1992: 360) a *Jellemzett* tematikus szerepbe sorolja az olyan, a SÁG-főnevek derivációs bázisának tekinthető, névszói állítmányos mondatok alanyát, mint például *Péter beteg/katona*. Ez a szerep ágensi jegyeket (Dowty 1991) egyáltalán nem mutat, így a Páciens tematikus szerephez áll közel.

((11g), (13a,b)), vagy csupán részleges Ágens (11g'–g''), hanem azon hangtani tényező alapján, hogy a HATNÉK-főnév maga veláris toldalékgényű-e ((11g,g'), (13a)), vagy palatális toldalékot kér ((11g''), (13b)). Az egyeduralkodónak bizonyult *-j-s* v_1 változat mindkét hangrendi verzióban kifogástalan, míg a *-j*-tlen v_2 változat a velárisoknál elfogadhatatlan, a palatálisoknál azonban csupán jelölt.

- (13) Veláris és palatális toldalékgényű HATNÉK-főnevek birtokszóváltozatainak összevetése
- Petinek sürgős *i-hatnék-*(\check{y})a* van.
 - Petinek sürgős *e-hetnék-?²(\check{y})e* van.

Ez a hangtani alapú aszimmetria bizonyos dialektusokban odáig látszik terjedni, hogy a palatális HATNÉK-főnevek esetében a *-j*-tlen birtokszóváltozat (v_2) egyenesen elfogadhatóbb, mint a *-j-sé* (v_1), amint azt a (14b) példa szemlélteti.¹³ A (14a) példa arról tanúskodik, hogy a veláris HATNÉK-főnevek esetében is megengedőbbek a v_2 változattal szemben (¹³); mindemellett a v_1 változatot ezen dialektus beszélői is kifogástalannak ítélik.¹⁴

- (14) Veláris és palatális toldalékgényű HATNÉK-főnevek birtokszóváltozatainak összevetése egy alternatív dialektusú beszélő ítéletei alapján
- Petinek sürgős *i-hatnék-?²(\check{y})a* van.
 - Petinek sürgős *e-hetnék- \check{y} (\check{y})e* van.

Alberti és Farkas (megj. előtt) rámutat, hogy a HATNÉK-főneveknek a kijelölt (ágentív) birtokoson kívül lehet temporális birtokosuk is (hasonló módon, ahogyan például az ÁS-főneveknek, ha egyszerű eseményre utalnak, ld. Laczkó (2000a: 309–311)). Ez esetben már az „alternatív dialektus” beszélői számára is (15a',b') a

¹³ Elsősorban Maleczki Mártának tartozunk köszönettel azért, hogy felhívta a figyelünket erre a jelenségre; a (14) példaszorban szereplő grammatikalitási ítéletek az ő anyanyelvi intuícióján alapulnak. A kérdéskör dialektális feltárása jövőbeli kutatást igényel, ehelyütt csupán egy parametrikus mikrovariáció megfigyeléséről számoltunk be.

¹⁴ Hasonló aszimmetriát az igeragozás területén is tapasztalhatunk, jelesül az E/3 jelen idejű tárgyas ragozásban:

- Ki *lopja*_{felsz./lopja}_{kij.} el a képet?
- Ki *köpjé*_{felsz./köpi}_{kij.} ki a cseresznyemagot?

Míg (a *-j-* komponensre egyértelműen módjelölő funkciót terhelő) felszólító módban ugyanazon toldalékegyüttes (*-j+A*) pusztán hangrendben eltérő variánsai jelennek meg, addig kijelentő módban a veláris *-ja* megfelelője egy *-i* toldalék, és nem egy *-je* hangsor. E jelenség felfogható úgy, mint a *-je* palatális variáns enyhe diszpreferáltságának megnyilvánulása a *-ja* megfelelőjével szemben.

Az egyik névtelen bírálónk arra az aszimmetriára is felhívja a figyelmet, hogy a közelebbi paradigmatis viszonyok is erősíthetik az *-e-s* alak preferáltságát az által, hogy a *-hAt-* elem palatális illeszkedésében ezek az alakok egyes számban mindig tartalmaznak *-e-t*: ld. *ehetnékem*, *ehetnéked*, szemben az *-a-t* nem tartalmazó *ihatnékom*, *ihatnékod* alakokkal.

Itt jegyezzük meg, hogy a jövőben a nem harmadik személyű alakokra is érdemes lenne kiterjeszteni a vizsgáldást. Ebben a körben ugyan szűkebb az alternatív alakok felbukkanása (hiszen például az *anyája/anyja* vagy a *tüdője/tüdeje* dichotómia nem harmadik személyben eltűnik, csak *anyám*, illetve *tüdőm* alak létezik), de mégsem példa nélküli, ahogyan azt a *gyapjóm/gyapjam*, *falum/falvam* alakpárok mutatják.

-j-s (v_1) birtokszóváltozatok az elfogadhatóbbak a palatális verziókban is (15b–b'). Mindemellett a két nyelvváltozat finom különbségei továbbra is megmaradnak, amint ez a vessző nélküli és vesszős példákban között grammatikalitási ítéletek összevetéséből látszik.

- (15) Veláris és palatális toldalékigényű HATNÉK-főnevek „még elidegeníthetőbb” birtokszóváltozatainak összevetése kétféle intuíció alapján
- a. Ez volt minden idők legsürgősebb *i-hatnék*-*(\acute{y})a.
 - a'. Ez volt minden idők legsürgősebb *i-hatnék*-*(\acute{y})a.
 - b. Ez volt minden idők legsürgősebb *e-hetnék*-*(\acute{y})e.
 - b'. Ez volt minden idők legsürgősebb *e-hetnék*-*(\acute{y})e.

A dialektális alternatívák nézőpontjából egy olyan komplex kép bontakozik ki, ami Alberti és Farkas (2015: 3. lj.) azon gondolatmenetéhez kapcsolódik, miszerint az elidegeníthetőség fekete-fehér szemantikai fogalmát fel kell váltanunk egy árnyaltabb skálával, ami a formai alternatívákról jobban számot ad, túllépve Kiefer (2000: 201) elidegeníthetlenség-definícióján. A HATNÉK-főnevek konkrét esetében a 4. táblázat elkészítése során a tartományi besorolás kérdése a következő dilemmát vetette fel. Az, hogy a szerzők anyanyelvi intuíciója szerint minden jól formált HATNÉK-konstrukció a *-j-s* (v_1) birtokszóváltozattal jár, azt jelenti-e, hogy (i) abba a tartományba sorolódik, amelyben a v_1 egyeduralkodó, vagy pedig azt, hogy (ii) elidegeníthetetlen (prototipikus páciensi birtokos révén megvalósuló) birtoklás eseteinek hiányában nincsen érvünk az ellen, hogy az elsődleges versengő-tartományba soroljuk be a HATNÉK-főneveket. A „dialektális” adatokból kirajzolódó kép olyan hipotézis lehetőségét veti fel, miszerint legalább három fokozata van az elidegeníthetőségnek. A deverbális főnevek esetében a nem páciensi birtokoshoz kapcsolódó birtokviszony „elidegeníthetőbb”, mint a páciensi birtokoshoz kapcsolódó birtokviszony, de „elidegeníthetlenebb”, mint az eredeti igével laza szemantikai kapcsolatban álló (például temporális) birtokoshoz tartozó birtokviszony. És mindebbe a háttérben ható fonotaktikai erők is beleszólnak, dialektustól függően a következő két variánst eredményezve. I. Az „alternatív” variánsban a palatális *-hetnék*-főnevek esetében a képzés definíciójában kijelölt (bár nem páciensi, de tematikus) birtokoshoz kötődő birtokszóváltozat az amúgy az elidegeníthetetlen alakokhoz társuló *-j-tlen* v_2 lesz, míg nem tematikus (hanem például temporális) birtokosokhoz a *-j-s* v_1 változat társul. E nyelvváltozatban tehát a *-hetnék*-főnevek az elsődleges versengő-tartományba sorolandóak. II. A veláris *-hatnék*-főnevek az alternatív nyelvváltozatban (is) abba a tartományba sorolódnak, mint amelybe a mi nyelvváltozatunkban az összes HATNÉK-főnév: ahol v_1 egyeduralkodó alak.

A „köztes” elidegeníthetőségi fokozat számos közönséges főnév esetében is felmerül. Olyan esetekre gondolunk (16), ahol egy adott főnévhez két birtokszóváltozat társulhat, de egyikük sem felel meg az elidegeníthetlenségre vonatkozóan sem a kézenfekvő szemantikai intuíciónak (a példasorban szereplő összes főnév például eladható, és soha nem is képezte a részét a birtokosának), sem olyan formális teszteknek (Laczkó 2000b: 647; Schirm 2005: 159–166), mint például a *-(j)Ű* alak jól formáltsága (**csíkos ingű*, **kényelmetlen székű*, **sűrű erdejű/erdőjű*).

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészítésekor az OTKA NK 100804 „Átfogó magyar nyelvtan” projekt támogatását élveztük. Értékes észrevételeiért köszönettel tartozunk Maleczki Mártának, Rebrus Péternek és Dobó Attilának. Az elkészült tanulmányt a szerzők a Pécsi Tudományegyetem alapítása 650. évfordulója emlékének szentelik.

Hivatkozások

- Alberti, Gábor – Judit Farkas megj. előtt. Derivation of nouns. In Tibor Laczkó – Gábor Alberti (szerk.) *Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Alberti Gábor – Farkas Judit 2015. Az elidegeníthető birtoklást kifejező *-j-* képző esete a *-(V)t* főnévképzővel és más főnévképzőkkel. *Jelentés és Nyelvhazsnálat* 2:1–30.
- Bliss, Heather – Bettina Gruber 2015. Temporal restrictions on personal pronouns: The composition of Blackfoot proclitics. *Lingua* 156:175–199.
- Broekhuis, Hans – Evelin Keizer – Marcel den Dikken 2012. *Syntax of Dutch – Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dikken, Marcel den 2015. The morphosyntax of (in)alienably possessed noun phrases: The Hungarian contribution. In Katalin É. Kiss – Balázs Surányi – Éva Dékány (szerk.) *Approaches to Hungarian 14*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 121–145.
- Dowty, David 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67/3:547–619.
- Haspelmath, Martin 2008. Syntactic Universals and Usage Frequency: 3. Alienable vs. inalienable possessive constructions. Előadás. Leipzig Spring School on Linguistic Diversity. Leipzig. <https://goo.gl/Bch8Lc>.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 299–527.
- Kosztolányi Dezső 1934. Anya és anyja stb. *Pesti Hírlap*. 1934. szeptember 23.
- Kratzer, Angelika 1996. Severing the external argument from its verb. In Johan Rooryck – Laurie Zaring (szerk.) *Phrase Structure and the Lexicon*. (Studies in Natural Language and Linguistic Theory 33) Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 109–137.
- Laczkó Tibor 2000a. Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 293–407.
- Laczkó Tibor 2000b. Zárójelezési paradoxonok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 619–651.
- Laczkó, Tibor – Gábor Alberti (szerk.) megj. előtt. *Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Marantz, Alec 1984. *On the Nature of Grammatical Relations*. Cambridge: The MIT Press.

- Rebrus Péter 2013. Miért nincs *j*? In Benő Attila – Fazakas Emese – Kádár Edit (szerk.) „...*hogy legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó. 383–401.
- Schirm Anita 2005. Az elidegeníthető és az elidegeníthetetlen birtoklás kifejezőmódjairól. *Nyelvtudomány* 1:155–169.

A szerzőkről

Farkas Judit (PhD) jelenleg egyetemi adjunktus a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékén, a cikk első változatának készítésekor viszont még a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkatársa volt (az *Átfogó magyar nyelvtan (Comprehensive Resource Grammars: Hungarian)* OTKA-órási projekt tagjaként). Nyelvtörténeti projektekben is dolgozik, valamint a magyar generatív nyelvészet eredményeinek a közoktatásba való integrálásán is munkálkodik.

Elérhetősége: juttasusi@gmail.com.

Alberti Gábor (DSc) egyetemi tanár a Pécsi Tudományegyetemen, ahol a Nyelvtudományi Tanszékét és a Nyelvtudományi Doktori Iskolát, valamint a *reALIS* Elméleti, Számítógépes és Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoportot vezeti. Formális, lexikai és diskurzuszemantikai kutatásokon kívül a magyar nyelv generatív szintaktikai leírásában is részt vesz, jelenleg az MTA Nyelvtudományi Intézetében Kenesei István által vezetett *Átfogó magyar nyelvtan (Comprehensive Resource Grammars: Hungarian)* OTKA-órási projekt tagjaként.

Elérhetősége: alberti.gabor@pte.hu.